

KAYNAKLAR

- Abadan, Y. (1950). Tabii hukukun yeni veçhesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. VII, S.3-4, s.501-520.
- Aral, V. (1997). Hukuki değer olarak adalet. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 1, 329-364.
- Aral, V. (2001). Bir adalet bilimi olarak hukuk bilimi. A. Güriz. (Ed.) *Adalet kavramı*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu. s. 59-75.
- Balı, A.Ş. (1989). *Türkiye'de Hukuk Felsefesi Öğretiminde Hakim Olan Felsefi Eğilimler*. Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çağlal, O.M. (1957). Ebedi bir problem olarak hayır ve şer tezaadı. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XII-I, s.381-440
- Çobanoğlu, R. (1964). Fenomen ve ideal olarak hukuk. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XXIX, S.1-2, s.664-692.
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Güriz, A. (1997). Adalet idesinin tartışılması. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 1, s.364-370.
- Güriz, A. (1997). Hak kavramı. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 1, s.134-151.
- Güriz, A. (2001). Adalet kavramının belirsizliği. A. Güriz (Ed.) *Adalet kavramı*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları. s.7-39.
- Güriz, A. (2004). Adalet kavramı üzerine. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 9, s.19-34.
- Gürkan, Ü. (2001). Sosyal adalet. A. Güriz (Ed.) *Adalet kavramı*. Ankara: Türk Felsefe Kurumu. s.115-125.
- Hirsch, E. (1949). *Hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisi dersleri*. Ankara: HFSD.
- Hirsch, E. (1997). Hukuk idesi. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 1, s. 319-322.
- Hirsch, E. (1997). Hukuk kavramı. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 1, s.169-182.
- Honig, R. (1936). Tabii hukuk nedir. *Hukuk gazetesi*, S. 12, s.9
- Honig, R. (1937). Hukuk idesinin müspet hukuk için ehemmiyeti. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.III, N.10, s.97-112.
- Honig, R. (1939). Eski ve yeni tabii hukuk. *Adalet Dergisi*, S.12, s.1473-1481.
- Işıқтаç, Y. (2004). Hukukun hukuka aykırılığa yol açması olgusu. İ. Y. Işıқтаç. *Hukuk yazıları*. s.37-48.
- Kuş, E. (2006). *Bilgisayar destekli nitel veri analizi*. A.Ü, S.B.Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ökçesiz, H. (2000). Hukuk ve adalet üstüne duygular. *Doğu Batı Dergisi*, 4, 13, s.225-230.
- Öktem, N. (1988). Tendances actuelles de la philosophie du droit en Turquie. *Actes de la premiere, semaine juridique frankoturque*. İstanbul, 9-12 Mayıs.
- Öktem, N. (2001). Adalet kavramı ve sosyal realite. A. Güriz (Ed.) *Adalet kavramı*. Ankara: Türk Felsefe Kurumu. s.75-85.
- Özbilgen, T. (1964). Tabii hukuk görüşünden sosyolojik hukuk görüşüne. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, s.281-304.
- Özbilgen, T. (1984). Hukukun anlamı. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. L, S.1-4, s. 329-347.
- Özcan, M.T. (1997). Hukuk ideolojisi. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 1, s.432-454.
- Türkbağ, A.U. (2001). Postmodernite ve hukuk. *Doğu-batı dergisi*, S.13, 200-213.
- Uygur, G. (2004). Adalet ve hukuk devleti. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.53, S.3, s.29-38.
- Yörtük, A.K. (1942). Ahlakla hukukun münasebeti. *Adalet dergisi*, S.7, s. 913-926.

Bir Sivil İtaatsizlik Örneği Olarak Vicdani Red

Rabia SAĞLAM*

GİRİŞ

Sivil itaatsizlik anayasal-demokratik rejimlerin ahlaki/siyasi varoluş ilkeleri üzerinde kabul görebilecek bir kavramdır. Düşünce ya da felsefi hitapla sınırlı olmayıp eylemsel nitelik arz etmesi, sivil itaatsizliğin tanımlayıcı unsurlarının ilkidir. Herhangi bir eylemi sivil itaatsizlik olarak değerlendirmenin ölçütü ise eylemi yapanların bir şekilde amaçlarına ulaşabileceklerine, itaatsizliğin sebebine karşı kamuoyu oluşturup meşruiyetlerini sağlayarak amaçlarını gerçekleştirebileceklerine ve haksızlığı/adaletsizliği ortadan kaldıracabileceklerine dair taşıdıkları inançtır. Sivil itaatsizlik hukuki/siyasi/ahlaki olabilecek açılımları içinde barındıran ve her pratik olguyu farklı şekilde değerlendirmeyi gerektiren geniş bir yelpazedir. Yasaya aykırı hangi durumların sivil itaatsizliğin meşruluğundan yararlanabileceğine dair belirlenim her somut olayın özelliklerine göre değişiklik gösterebilir. Bir bakıma teori, eylemsel pratiklerin tümünü maskeleyemekte ve her pratik olayda özel bir düşününün gerekmektedir. Yalnızca tanımlamadaki maddi unsurların göz önüne alındığı bir tasarım somut durumdan bağımsızlaştırıldığı için eksiz kalacaktır. Sivil itaatsizliğe ilişkin teo-

ri, eylemin taşıdığı motiflerle birlikte ele alınmalı ve bu şekilde değerlendirilmelidir.

Sivil itaatsizliği siyasi/ahlaki argümanlarla meşruluk sağlayıcı bir eylem olarak düşünmek kavrama ilişkin alanı belirgin kılar. Haksızlığa karşı direnme, hukukun çoğu zaman engelleyemediği bir davranıştır. Buradaki sorun adaleti sağlamakla kendini yükümlü sayan bir hukuk düzeninde ortaya çıkan hangi adaletsizliklere ne şekilde direnme göstereceğimize dair kuvvetli umut hangi haksızlıklarda ya da hangi yanlış uygulamalarda bu meşruluktan yararlanabilir? Sivil itaatsizliği Hannah Arendt'in "politik" ya da John Rawls'un "vicdani" bir eylemi ile anlamlandırmak yeterli midir?

Öncelikle belirtilmelidir ki sivil itaatsizlik varlığını teorilerden önce eylemsel pratiklere borçludur. Devlet ile birey/toplum, yasa ile ahlak'ın karşı karşıya geldiği her durumda, birey/toplum-vicdan şikâyetlerini seçenler itaatsizlik eylemlerini birincil, buna dair felsefi kurgusalığı ise ikincil tutmuşlardır. Yaptıkları itaatsizliğin kurbanı olanlar, daha sonra direnişlerinin meşruluğunu kamutlamaya çalışmışlardır. Yanlış bir

* Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Görevlisi.

hükümet politikası, adaletsiz bir yasa, haksız bir hükümet kararı vardır ve tüm bunlara karşı bireylerin, grupların ya da azınlığın belirli bir biçimde protesto eylemi, direnme hakkı kaçınılmazdır. Sokrates'in baldıran zehrini içtikten sonra Platon tarafından neden kendisine verilen cezaya katlandığı anlatılır. Henri David Thoreau köleliği ve savaşı hiçbir şekilde tasvip etmediği için hapse girmesinin ardından, haksız yasalara itaat edilmemesi gerektiğine dair düşüncesini kurgular. Martin Luther King zencileri ikinci sınıf gören yasaları bir yıl otobüse binmeyerek protesto ettikten sonra ceza evinde eyleminin gayelerini yazıya döker. İtaatsizlik eyleminin anlamı, eylem ile normatifliği bünyesinde barındırmasından doğan serhli tanımlamalardan oluşmaktadır.

Sivil İtaatsizliğin devrim, ihtilal ve adi suçlardan ayrı bir kategoride incelenebilmesi için eylemin nelerden teşekkül ettiğini belirlemek gerekir. Sivil itaatsizliğin unsurları üzerinde çeşitlilik gösteren yorumlar olsa da ortak bir noktada uzlaşılabilir ilkeler mevcuttur. Genel olarak sivil itaatsizliği "görünürde bir değişikliği, yeniliği amaçlayan, etik prensiplerle süslü, barışçıl anlamıyla bir hukuk kurallını çiğneyen, aleni ve kolektif, bilinçli ve tasarlanmış, ayrıca iradi olarak hukuki mü-

eyyideleri kabul eden eylemler" olarak tanımlayabiliriz. Bu tanım sivil itaatsizliğin ilkeleri üzerinde varılan asgari uzlaşmayı deyimler. Yukarıda değindiğimiz gibi, pratik olgular değerlendirilirken, bu unsurların tamamının bulunma zorunluluğu aranmayabilir. Bu çalışmada özellikle Rawls'ın analizleri dikkate alınarak sivil itaatsizliği, anayasal demokratik yapıyla içkin, ortak adalet hissine çağrı yaparak, ikna etme metoduyla, şiddet kullanılmadan ahlâki ya da siyasi motivasyonla, bireysel ya da toplulukça, adaletsiz yasa, haksız hükümet politikası ve uygulamaları aleyhine yapılan protesto eylemleri olarak tanımlamaktayız. Bu şekilde göz ardı edilen diğer unsurların (yasadışı, üçüncü kişilerin üstün bir hakkını çiğnememe, tüm yasal yolların tüketilmesi zorunluluğu, katlanma yükümlülüğü²), sivil itaatsizlik tanımlamasının yapılabilmesi için tali niteliktedirler. Sivil itaatsizliğin üç esas unsurunu (ortak vicdana yönelik çağrı, anayasal demokratik sistemle bütünlülüğü, şiddetsizlik) teorik olarak açıklama girişiminin ardından, tali özelliklere sivil itaatsizlik eylemleri incelenirken değinilecektir. Fakat hemen belirtmeliyiz ki tali unsurlar sivil itaatsizlik tanımlamasında ontolojik değil metodolojik bir hiyerarşiye işaret etmektedir. Bu

ikincil unsurlar her sivil itaatsizlik eyleminde aynı belirlilikle ortaya çıkarmayabilir. Bu yüzden, pratik olaylarda bulunma zorunluluğu açısından ikincil niteliktedirler. Kuramsal düzlemde üç esas unsur içerdikleri için, bu eylemleri sivil itaatsizlik olarak tanımlamaktayız.

Vicdani red, kural olarak bu unsurları içermesine karşın, teorisi ve pratiği arasında bütünsel örtüşme çoğu zaman gerçekleşmediğinden pasifist ve kısmi vicdani redçiler şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutularak incelenmiştir. Pasifist vicdani redçilerin "anti-militarist zihniyetleri" vicdani reddin teorik boyutunu, kısmi vicdani redçilerin "askerlik hizmetinden muaf tutulmak" istemeleri ise pratik kısmını betimler. Vicdani reddin pratik boyutunda her retçinin savaş karşıtı (anti-militarist) olması beklenmez. Bu anlamda anti-militarizm felsefesine sahip olsun ya da olmasın sayılan kodlamalara uygun olduğu ölçüde yapılan vicdani red eylemleri sivil itaatsizlik olarak tanımlanacaktır.

1. Sivil İtaatsizliğin Temel Unsurları

a) Ortak Adalet Duygusuna ve Anayasal Demokratik Sisteme Uygunluğu

Sivil itaatsizlik "ortak adalet anlayışına/kamu vicdanına yönelik bir çağrı olmalıdır"; diğer bir deyişle sivil itaatsizlik adalet idesiyle çelişmeyen, siyasal/ahlâksal bir güdülenmeden destek alan ve bunu diğerleriyle etkin biçimde paylaşarak, karşıtları ikna etme girişimidir.

Rawls, sivil itaatsizliği, "hükümet politikaları ya da yasalarda değişiklik meydana getirme amacıyla yapılan, kamuya açık, şiddetsiz, vicdani fakat yasal olmayan politik bir eylem" şeklinde tanımlar. Sivil itaatsizliğin haklılığı, bireysel ahlâk ya da dini doktrin ilkeleleriyle sağlanamaz. Bunun yerine toplumda varolduğuna inandığı ortak adalet anlayışını sivil itaatsizliğin temel dayanağı kabul eder. Kamusal adalet hissi ona göre yurttaşların politik sorunlarını çözmede ya da anayasayı yorumlamada ölçü aldıkları bir veridir.³

Sivil itaatsizlik olayı Jürgen Habermas'ın belirttiği gibi bütünüyle işleyen bir hukuk devletinin varlığı halinde ortaya çıkar. Direniş savaşçılarından farklı olarak sivil itaatsiz mevcut düzenin demokratik yasallığını tanıır. Haklı bir sivil itaatsizlik düşüncesinin temeli, "demokratik hukuk devletinde dahi yasal düzenlemelerin gayri meşru olabileceğinden doğmaktadır. Ancak bu gayri meşruluğun ölçütü, herhangi bir ahlâk anlayışından, bir ayrıcalık hakkından ya da hakikati bilmekte ayrıcalıklı bir konumdan gelmemektedir. Meşruluğun ölçütü; modern anayasal devletin, yurttaşlarınca özgürlük içinde tanınmak beklentisini temellendirdiği ve herkes için anlaşılabilir olan ahlâksal ilkelerdir."⁴

Arendt sivil itaatsizliği ortak çıkarıdan ziyade, ortak bir düşünce ve hükümet politikasına karşı çıkma ortak kararıyla -çoğunluğun desteğinin hükümetten yana olacağını gösteren verilere rağmen- bir araya gelmiş siyasi azınlıklar olarak tanımlar. Sivil itaatsizliği vicdani reddin ayrıştırmak için

(1) Maria Jose Falcon y Tela, "Civil Disobedience and Test Case", *Ratio Juris*, Vol.17, 2004, s.315, www.blackwell-synergy.com/ çevrimiçi 20.12.2005.

(2) Katlanma yükümlülüğü sivil itaatsizlik eyleminin sonuçları itibarıyla dikkate alınması gereken bir unsurdur. Direnişçiye ceza verilip verilmemesi tanımsal unsurları açısından önemli bir özellik arz etmez. Yinede direnişçinin cezaya katlanma yönünde bir iradesinin olması ortak adalet duygusu ve sistemin bütünüyle uyumlu olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Katlanma yükümlülüğü vicdani red ve sivil itaatsizlik eylemlerin ortak unsurlarından biridir. Fakat vicdani redçi için bazen cezanın anlamsız olduğu durumlar mevcuttur. Askerlikten imtina eden kişi, adil olmadığına inandığı yasaya karşı gösterdiği itaatsizliğin cezasına ne kadar süre katlanmalıdır? Talebi doğrultusunda yeni yasal düzenlemelerin yapılması uzun bir sürece yayıldığında suç ve ceza kıskacında kalan kişinin durumu ise belirsizleşir. Vicdani red itirazı böyle durumlarda katlanma yükümlülüğünden muaf tutulabilir. Osman Murat Ülke davasında AİHM' nin verdiği kararda bu yöndedir. Hapishane ve askerî kışla arasında gidip gelen vicdani redçi, insan onuruna yakışmayan muameleye tabi kılınması gerekçesiyle haklı bulunmuştur.

(3) John Rawls, *A Theory of Justice*, (Oxford: Oxford University Press, 1971), s.364-365.

(4) Jürgen Habermas, *Sivil İtaatsizlik*, çev. Hayrettin Ökçesiz, (Afa Yayınları, 1995), s.42.

öncelikle ortak ve bireysel eylem ayrımı yapar. Sivil itaatsizlik, ortak siyasi düşünce etrafında şekillenmiş bir azınlığın yasaya aykırı, aleni ve barışçıl bir protesto biçimidir. Sivil itaatsizliğin kaynağına üstün bir yasa yahut ortak vicdana çağrı mefhumunu koymaz.⁵

Amerika'da sivil itaatsizlik ve vicdani red iki olgusallıkla perçinleşmiştir. Birincisi siyah insanların ayrımcı yasalara karşı giriştikleri direniş, ikincisi Vietnam savaşı sırasında bazı grupların gösterdiği tepki ve asker olmak istemeyen bireylerin yaptığı protestolar. Birinci eylemler sivil itaatsizlik ikincileri ise vicdani itiraz ya da vicdani red olarak kavramsallaştırılmıştır. Arendt vicdani bir amaçla ortak bir hedef etrafında birleşen bir gurubun yasaya aykırı eylemlerine meşruluk kazandırılmasının sivil itaatsizlik olamayacağını söyler. Sivil itaatsizliği politik olanla ilgili kılmasının nedeni itaatsizliğin kamusal alana özgü bir etkinlik olmasıdır. Ona göre insan faaliyetleri özel ve kamusal alanla çevrelenmiştir. Emek, iş gibi etkinlikler özel alana aittir. Kamusal alan ise insanın potansiyellerini öne çıkarabileceği, ölümsüzlük arzusunu tatmin edebileceği bir yerdir. Kamusal alan politik olanın yeridir ve kişi eşitleri arasında yüce olanı gerçekleştirebilir. Kamusal alan, politik insanların "dayanışma ilkesiyle" (aynı yönde istekte bulunmaya iten ilke) bir arada özgür olabilecekleri bir alandır.

Bu politik toplum kamusal alanda siyasi eşitlik ilkesi çerçevesinde sürekli yenilenen bir rızaya dayalıdır.⁶ Siyasi otoriteye karşı itaatsizlikte bulunmanın nedeni bu anlamda politik olmaktır. Politik alanda tek başına bireyle değil bir gurubun üyesi olan vatandaşlar vardır. Direniş ancak birden çok bireyin siyasi motivasyonu eşliğinde yapılıyorsa sivil itaatsizlik olabilir.

Arendt'e göre "vicdan her yerde apolitiktir; ne haksızlığın yapıldığı dünya ile ne de bu haksızlığın dünyanın geleceğine dair sonuçlarıyla ilgilidir. Yasaya karşı itaatsizlik hiçbir zaman, her hangi bir ahlâka veya ahlâk sistemine dayanan vicdanla açıklanamaz. Çünkü vicdanın sesi sadece apolitik değil aynı zamanda son derece sübjektiftir." Vicdani herhangi bir olgu ancak bir dizi insan, aynı kanaate ulaştıktan sonra kamuoyuna başvurmaya ve seslerini duyurmaya karar verirlerse politik bir anlam kazanabilir.⁷

Sivil itaatsizliğin "vicdanılığı bazen güçlü kişisel motivasyonlarla adalet ve refahın gelişmesini sağlayacak inanç ve eylemi gerektirir."⁸ Dolayısıyla, sivil itaatsizliği kolektif ve politik olma vasfıyla ilişkilendirerek sınırlamak oldukça güçleşebilir. Kamusal alan, anayasal demokratik sistemde bir cemaatin üyesi olarak eyleyen bireyi değil özerk birey algılayışına dayandırılır. Politika toplumsallığın bir gereği olsa da, birey sistemin aksaklıklarına karşı itirazını

kolektif bütünlükten kendisini soyutlayarak da yapabilir. Tekil olma durumu Arendt'in aksine sivil itaatsizliğin ilkelere bağlamında değerlendirilebilir. Ayrıca, kamusal alana yansıyan her edim bizatihi politik olmaktadır. İtaatsizliğin kaynağı vicdani ilkelere teşekkül etse de aynı zamanda politik bir içeriği beraberinde taşımaya devam edecektir.

Ronald Dworkin sivil itaatsizliği Amerikan sosyal yapısının dinamikleştirdiğini ve iç pratik eylemin kavramını içini doldurduğunu belirtir. Yurttaş hakları hareketi ve Vietnam savaşında belli bir bakış açısından ahlâk dışı olduklarına inandıkları bir politikaya –bir azınlığın çoğunluk tarafından ezilmesi politikasına⁹– karşı çıkmıştır. Yurttaş Hakları Hareketi içinde ayrımcı yasaları ihlal eden siyahların ve Vietnam savaşına karşı protesto eylemleri yapanların amacı çoğunluğun kendi çıkarını kollayıp gerçekleştirmeye çalışırken haklı olmadığıdır. Çünkü bu süreçte başka insanların hakları ihlal edilmektedir: Yurttaş Hakları Hareketinde ülke içindeki bir azınlığın, savaşta ise bir başka ulusun. Her iki sivil itaatsizlik örneğinde de ahlâki çıkış noktasıyla, yasaları çiğneyenlerin karşı tarafı ikna etme çabası mevcuttur. İkinci tip sivil itaatsizlik örneği ise Güney eyaletlerinde bazı yurttaşların siyah ço-

cukları beyazların okuluna gönderme eylemidir. Siyah çocuklar Anayasa Mahkemesinin 1954 yılında verdiği karara göre bu hakka sahiplerdir. Bu eylemi yapanların motifleri ise, onlara göre yanlış, mantıksız olan bir politikayı değiştirmeye, ertelemeye çalışmaktır. Karşı tarafı ikna etme gibi bir amaçları ise yoktur. İkinci tip sivil itaatsizlik örneğinde eylemciler değiştirmeye çalıştıkları politikanın özel bir biçimde haksız olduğunu düşünmezler. Çoğunluğun sadece kendi çıkarlarına göre hareket ettiğini fakat bu arada başkalarının haklarını ihlal ettiği fikrinde değildirlir. Bunlar daha çok karşı çıktıkları politikayı temelde yanlış, ahmakça ve yıkıcı olarak değerlendirecek hem çoğunluğun hem de kendi çıkarlarının nerede olduğunu daha iyi bildiklerine inanırlar.¹⁰ İkinci tip eylemler; başkalarının haklarını ihlal etmeyen, çoğunluğun yanlış ve mantıksız kararına karşı, ikna etme çabası içinde olmadan, şiddetsiz, kamusal yapılan protesto eylemleridir. Bu tip eylemler çoğunluğun azınlığın haklarını üzerinde baskı kurarak adaletsiz uygulamalarda bulunduğunu değil, hükümet kararının –çoğunluğunda dâhil olmak üzere– menfaatine olmadığını anlatır.¹¹

İtaatsizlik, az çok adil demokratik bir sistemin¹² total yapısıyla aykırılığa

(5) Hannah Arendt, "Sivil İtaatsizlik", *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, çev. Yakup Coşar, (Ayrıntı Yayınları, 2001), s.85

(6) Şükri Nişancı, *Sivil İtaatsizlik*, (İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 2003), s.209.

(7) Noel O'Sullivan, "Hannah Arendt: Eski Yunan Öziemi ve Endüstri Toplumu", çev. Gülşay Koçak, *Çağdaş Siyaset Felsefecileri*, (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1993), s.223-242., Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000).

(8) Kent Greenawalt, "Justifying Nonviolent Disobedience", *Civil Disobedience in Focus*, Ed. Hugo Adam Bedua, (Newyork: Chapman and Hall, 1995), s.170.

(9) Çoğunluk sözcüğü demokratik politik bir sistemin politik mekanizmasını belli bir süre ellerinde tutanları anlamak üzere kullanılır. Bunlar sayısal olarak çoğunluğu oluşturmasalar da, iktidarlarını demokratik sürecin itadesi olan adil seçimlerle sağlama almışlardır. Ronald Dworkin, "Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği", *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, s.144.

(10) Dworkin, a.g.e., s.144-155.

(11) Dworkin'e göre diğer ikinci tip sivil itaatsizlik örneği ise atom silahlarının ve nükleer üzelerin ulkeye konuşlandırılmasına dair yapılan protestolardır. Atom silahlarına karşı protesto eylemlerine katılanların büyük çoğunluğu, gerek ahlâki gerekse politik argümanlardan daha ziyade, başka bir iddiaya, atom silahlarının ulkeye yerleştirilmesinin ahmakça bir politika olduğu ve bunun bir atom savaşını engelleyeneceği, tersine böyle bir tehlikeyi artıracağı iddiasına dayanıyorlardı. Dworkin, s.153.

(12) Hayrettin Ökçesiz sivil itaatsizliği "hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna (...) yapılan protesto eylemi" olarak nitelendirirken ortak vicdana çağrı ve anayasal demokratik sistemin meşruluğuna kabul etmiş olmayı anlatmaktadır. Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, (Afa Yayınları, 1994), s.130.

düşmeden meydana gelen tekil haksızlıklara, çoğunluğun verdiği politik kararların yanlışlığına dair bir karşı çıkışı ifade eder. Sivil itaatsizlik böylelikle modern demokratik toplumlarda düzenleyici bir fonksiyonu yerine getirebilir. Yasaların ve anayasanın çeşitli aksaklıklarını giderici yanıyla hukuk devletinin yine hukuken meşru görülebilen bir biçimde olgunlaşmasını sağlar. Toplum eşit ve özgür insanlar arasındaki iş birliği olarak algılandığında, haksızlığa uğrayanlar boyun eğmek zorunda değildirler.¹³ Sivil itaatsizlik ve vicdani red bu toplumlarda, tanımı gereği yasa karşıtı olmasına rağmen anayasal bir sistemin istikrarını sağlayan eylemlerdir. Düzenli ve özgür seçimle anayasayı yorumlamak durumunda olan bağımsız mahkemelerle birlikte, dikkatli ve ölçülü olarak başvuru sivil itaatsizlik eylemleri adil kurumların korunmasına ve güçlenmesine katkıda bulunur.¹⁴

b) Şiddet İçermemesi

Sivil itaatsizliği diğer yasadışı eylemlerden ve ihtilal, devrim gibi olgulardan farklılaştıran diğer bir unsur ise eylemin metodunun şiddetten uzak olmasıdır. Sivil itaatsizlik, haksızlığa karşı direnmeyi örgütleyerek aleyhte olanları ikna etme çabasıyla uyumlu olarak şiddet içeren eylemleri araçsallaştırmaz. Şiddetsizlik unsuru aynı zamanda direnişinin amacıyla tutarlılığını ve samimiyetini ispat etme bakımından da önemlidir.

Rawls'a göre sivil itaatsizlik, kamusal prensiplere dayalı olması ve kamuya açık bir biçimde gündeme getirilmesi nedeniyle barışçıl olmalıdır. Sivil itaatsizlik gizli değil kamuoyu tarafından yeterince algılanabilecek bir biçimde uygulanır. Herkese açık hitapla, vicdani, derin politik kanaatlerin ifade edildiği çağrı nedeniyle, şiddetten, özellikle de insanlara karşı şiddetten kaçınır. "İnsanları yaralayabilecek, incitebilecek şiddet eylemleri sivil itaatsizliğin çağrı karakteriyle uyumsuzdur. Başkalarının özgürlüklerinin sınırlanması yolundaki davranışlar, eylemin sivil itaatsizlik özelliğinin belirsizleşmesine yol açar. Çağrılarının başarısızlığı durumunda, şiddet içeren direniş yöntemlerine başvurulması fikri akla gelebilir. Ancak unutulmaması gereken, sivil itaatsizliğin vicdani ve derin kanaatleri ifade ettiğidir; bu nedenle uyarıda bulunup ihtar edebilir, ancak tehdit edemez."¹⁵

Hugo Adam Bedau sivil itaatsizliği, dolaylı ya da dolaysız yasaları ihlal eden, sivillığın sınırları içinde kanunen hoş görülebilen uygulamaları içeren yasadışı bir eylem şeklinde tanımlar. Şiddet, şiddet tehdidi, açık ya da gizli sabotaj, şantaj ve saldırı gibi yasalara ve yasal uygulamalara engel olabilecek eylemler açık bir şekilde sivil itaatsizlikle bağdaşmaz. Özellikle bu gibi şiddet niteliğindeki eylemler bireylerin kişisel güvenliğini tehdit edebilir mahiyette ise sivil itaatsizlik tanımından dışlanmalıdır.¹⁶

(13) Rawls'un siyasal toplum modeli eşit özgürlük ilkesi üzerine kurulmuştur. Tüm bireylere bahsedilen özgürlük diğer adalet ilkeleri (farklılık ilkesi ve fırsat eşitliği) uğruna sınırlandırılmaz.

(14) John Rawls, "Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı", Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, s.68.

(15) Rawls, s.59.

(16) Bedau'nun bu tanımı ekonomik şiddete icazet verir niteliktedir. Sivil itaatsizliğin şiddetsizlik unsurunu Rawls ve Dworkin'in aksine doğrudan ekonomik değerler açısından sınırlandırmamıştır. Şiddetin açık ya da

2. Örnek Sivil İtaatsizlik Eylemleri

Sivil itaatsizliğin, önemli haksızlıklara karşı tüm yasal yolların tüketilmesinin ardından başvuru ikinci bir temyiz mekanizması olma potansiyeli olgusal/teorik açıdan askıda kalabilmektedir. Buna en uygun örnek "cumartesi anneleri" adı altında bir grup insanın senelerdir haber alamadıkları yakınlarını arama çalışmalarında yetkililerin ilgisizliğine karşı tepkilerini her cumartesi günü İstiklal Caddesinde oturma eylemi yaparak göstermeleridir. Bu eylemi sivil itaatsizlik olarak adlandırmamız için eylemcilerin zorunlu olarak yasal yolları tüketmeleri aranmaz. Hatta eyleme katılanların böyle bir haksızlığın mağduru olması da beklenmemiştir. Eyleme, kamusal vicdanlara çağrı yaparak haksızlığı gidermeye çabalayan, onlarla aynı duyguyu paylaşan, onlara destek veren herkes katılmıştır.

Sivil itaatsizliğin yasal norma aykırılığı yani yasadışı olması gerektiği düşüncesi onu diğer yasal protesto eylemlerinden ayırt etmek için kullanılır. Yasadışı eylemi süre giden düzenin protesto eylemleri neticesinde az da olsa sarsılması, kamusal güvenliğin teh-

dit edilmesi şeklinde okuyabiliriz. Bir sivil itaatsizlik eyleminin, yasadışılığın yumuşak karnı ya da teknik olarak yasadışı olduğunu söylenebilir. Mac Guigan sivil itaatsizliğin yasallık ve yasadışılık arasında ortada olma durumunu "paralegal" (Yunanca para- öneki "yanında" "yakınında" anlamındadır) olarak isimlendirdiği yeni bir kavramla tanımlar. Paralegal yasaya uygun ve yasaya aykırılığın karakteristiğine uygun olarak bazı şeylerin bütünüyle yasallığından daha az, fakat açık bir yasadışılıktan da daha fazlasını anlatmak için kullanılır.¹⁷

Bağdat caddesinde yapılan hız yarışları nedeniyle kızımı kaybeden bir babanın hükümetten bu konuya acil çözüm bulmasını sağlamak için (yasalarda verilen cezaların caydırıcı olmadığı yahut yasal normlarda bulunan çeşitli boşluklar nedeniyle cezaların adaletsiz olduğu gerekçesiyle) İstanbul'dan Ankara'ya sessizce yürüme eylemi yapmıştır. Bu sivil itaatsizlik eyleminin teknik olarak yasadışı olduğu hemen fark edilmeyebilir.¹⁸ Buradaki yasadışılığı hukuki normlarla toplumsal ilişkileri düzenleyerek asgari de olsa adaleti ve güvenliği sağlayan bir düzene karşı

16. *dipnot devamı*: örtülü mülkiyet hakkına karşı uygulanması bazı durumlarda meşru olabilir. Özellikle çevreci eylemlerin (Greenpeace) amaç, niyet ve yöntem itibarıyla bireysel mülkiyet hakkını ihlal etmesinin kabul edilebileceği üzerine uzlaşmalar vardır. Üçüncü kişilerin mülkiyet hakkına kesinlikle zarar verilmemesi gerekir. Ancak protesto doğrudan özel kuruluşun bilinçli ya da bilinçsiz neden olduğu çevre kirliliğini artırma tesisi olmayan bir fabrika) protesto etmek için yapılmış ve özel mülkiyeti bir şekilde ihlal edilmiş ise bu durum şiddetsizlik unsuruyla bağdaştırılabilir. Gandhi'nin pasifizminin, günümüzde özel kuruluşların ve hükümetlerin sebebiyet verdiği zararları ya da haksızlıkları protesto etmek için yeterli bir yöntem olduğu tartışmalı olduğundan ekonomik şiddet bazı durumlarda sivil itaatsizliğin meşruiyeti içine sığdırılabilir. Jennifer Welchman, "Is Ecosabotage Civil Disobedience?", *Philosophy&Geography*, Vol.4, (2001): s.105., www.blackwell-synergy.com/cevrimiçi/20.12.2005.

(17) Maria Jose Falcon y Tela, s.318.

(18) Bu eylemde kişi belki de "otayolda yürünemeyeceğine" dair bir kanun maddesini çiğnemektedir. Bu kuralı düzenleyen yönetmelik, tüzük, yönerge de olabilir. Yasadışılığı tali bir unsur şeklinde yorumlamamızın nedeni de tüm yasal metinlerin bilgisine sahip olunamayacağı ve eylemin teknik anlamda pozitif bir normu ihlal edip etmediğinin ilk olarak anlaşılacağıdır. Dolayısıyla yasadışılık unsurunu kamu düzeninin bozulması anlamında okumak gereklidir. Böylelikle, herhangi bir hukuk normunu çiğnemenin en azından toplumsal düzeni bozacağı bilgisine eylemcinin sahip olduğunu varsayınız.

yapılan bireysel muhalefetin yaratacağı cüz'i kaos şeklinde yorumlayabiliriz. Bu tip sivil itaatsizlik örneklerinde belirgin unsur yasadışı değil şiddetsizlik ve dolayısıyla üçüncü kişilerin haklarının¹⁹ dikkate alındığı durumlardır.

Başörtüsüne özgürlük sloganıyla her ilde örgütlü yürüyüşler yapan eylemciler ise daha tipik bir sivil itaatsizlik örneğidir. Anayasa mahkemesinin verdiği bir kararın belli bir azınlığın özgürlüğü üzerinde haksızlık ve adaletsizlik yarattığı gerekçesiyle Rawls, Dworkin ve Arendt'i uzlaştıran şekilde (ortak vicdana çağrı, çoğunluğun azınlık üzerindeki baskısı ve politik olma vasfı) yasaya karşı eylemde bulunurlar. Eylemin başörtüsüyle girmeleri yasak olan üniversitede içinde yapılması halinde doğrudan (gayri adil olduğunu düşündükleri yasayı çiğneyerek) sivil itaatsizlikte bulunmuş olurlar. Eylemler yasanın öngörmediği bir alanda yapılırsa dolaylı sivil itaatsizlik oluşturur. Burada artık eylemin yasadışı oluşu öncelikle taleplerinin yasaya aykırılığundan, ikincisi de kamusal düzeni bozmaları nedeniyledir.

Her üç örnek her ne kadar birbirinden farklı moleküllerden teşekkül etse

de aslında bu eylemleri ortak bir potansiyel birleştiren ayırt edilebilir benzerlikler mevcuttur. Üç itaatsizlikte meşruyetlerini ortak adalet değerinden alarak haksız, adaletsiz olduğu düşünülen durumun düzeltilmesi amacıyla yapılmıştır. Kullanılan ikna yöntemi ve karşı tarafı kendi lehlerine faaliyete geçirme arzusu kamusal vicdana bağlı olarak yürürlük kazanır.²⁰ Tali unsurlar, (yasadışı, üçüncü kişinin üstün hakkını ihlal etmeme, önemli haksızlıklara karşı tüm yasal yolların tüketilmesinden sonra yapılması) her sivil itaatsizlik eyleminde fark edilme potansiyeli düşük olduğundan, belirgin unsur olma vasfını yitirebilir niteliktedir. Bu açıdan sivil itaatsizliğin en temel unsurları ortak adalet duygusuna yönelik bir çağrı olması, sistemin bütünüyle uyumluluğu ve zorunlu olarak şiddetsizliğin içselleştirilmesidir.

3- Vicdani Reddin Teorik Tanımı

Vicdani reddin sürükleyici motifleri farklı olmakla birlikte hukuk alanına ilk olarak yansınması dini saiklerle askeri hizmette bulunmayı reddedenlerin giriştikleri mücadelelerdir. Yahova Şahitleri -tam anlamıyla pasifist söylem-

leri olmamakla birlikte- Hıristiyanlığın dünyevi uyumsuzluklarda tarafsız kalması gerektiğine inanarak orduya katılmayı reddederler. Diğer itirazcıların nedenleri ise ya bir bütün olarak tüm insanlığa karşı derin bir sorumluluk hissinden (hümanist-pasifist) ya da böyle bir ahlâki yetkiye hiçbir hükümetin sahip olmaması gerektiğine dair yalın bir reddin (vicdan özgürlüğü) kaynaklarıdır.²¹

Vicdani reddin Amerika'da meşrulaşma süreci Hıristiyan inancıyla bağlantılıdır. 17. yüzyılda İngiliz kolonileri (Amerika) pasifist Protestanlar -dirençsiz Hıristiyanlar bu dönemde bu şekilde adlandırılırlardı - tarafından kurulmuştur. Buraya yerleşenler, İsa'nın öğretileri ve İncil onlara savaşta yer almayı ve diğer insanlara karşı herhangi bir şiddet kullanmayı yasaklayan mezhebin üyeleridir. Bu dinsel pasifist cemaatlerin en önemlileri Quaker'lardır. Quaker'lar Tanrı'nın içindeki ışığı tüm insanların içinde parlattığına inanırlar. Bu inanç savaş ve şiddetin İncil'deki yeri ve içgüdüsel tahminlerinden kaynaklanır. Son zamanlarda, askeri ya da alternatif görevlerde bulunmayı reddeden en belirgin dini gruplardan biri de Yahova Şahitleri'dir. 1870'lerde Charles Toze Dussell tarafından Amerika'da kurulan bu küçük dini akım katı bir teoloji bakışıyla, pasifist değildir. Çünkü İsa'nın 2. kez dünyaya geldiğinde onun komutanlığında savaşmayı onurlu bir mücahede olarak kabul etmektedirler. Yahova

Şahitleri hükümetlerin şeytan işi olduğuna inandıklarından bayrağa selam vermeyi ve hükümette yer almayı reddederler. Kanunlara karşı gelerek hapsedilen en büyük grup olmuşlardır.²²

Vicdani red uzun dönemli bir fenomen olmasına rağmen, günümüzde silahlı kuvvetleri ve toplumu etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Yeni vicdani red diye adlandırdığımız şey, büyüklük ve oran bakımından eskisinden ayrılır. Şu anki silah taşımayı kabul etmeme dini temellerden daha seküler, marjinal varlığından daha yaygın ve zorunlu askerliğe karşı direnenler kadar üniformalı servis çalışanlarını da içeren bir yaklaşımdır.²³

Birleşmiş Milletler 1983'te sunduğu bir raporda vicdani reddi "Vicdan ile samimi etik kanaatler kastedilmektedir, bunlar dinsel ya da hümanizm kaynaklı olabilir(...) Burada iki büyük kanaat kategorisi öne çıkmaktadır. Birine göre öldürmek her koşulda yanlıştır (pasifist ret), diğerlerine göre ise zorunlu kullanımı bazı durumlarda meşrudur, ama başka bazı durumlarda meşru değildir ve dolayısıyla bu diğer durumlarda reddetmek bir gerekliliktir (kısmi ret)"²⁴ tanımlamıştır. Vicdani reddin teorik tanımı ise (pasifist ret) sadece sivil, dini, felsefi inanç gereği askerlik yükümlülüğünü yerine getirmemek şeklinde değil de, silahsız ve savaştan uzak bir dünyaya ulaşmaya yönelik ve militarizme karşı bir dünyanın ifadesi olarak yapılabilir.²⁵

(19) Üçüncü kişinin üstün bir hakkını çiğnememenin klasik örneği: hastaneye giden tek yol üzerinde oturma eylemi yapan eylemcilerin diğer kişilerin yaşamı hakkını ihlal etmeleridir. Yaşam hakkının diğer tüm haklardan üstün olduğu rahatsızlıkla kabul edilebilir. "Savunulan temel hakkın ve özgürlüğün çiğnenen haktan daha üstün olma zorunluluğu" vardır. Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, s.122. Üçüncü kişilerin haklarını ihlal etmememe durumu yalnızca itaatsizlik eyleminin şekliyle değil amacıyla da örtüşmektedir. İtaatsizliğin amacı, diğerlerinin haklarını ihlal ederek kendi meşruyetini sağlamayı hedeflemez. Bu unsur özellikle vicdani red eylemlerinin amaçları açısından tartışılabilir. Zira vicdani redçi çeşitli nedenlerle zorunlu askerlik hizmetinden muaf tutulmak isteyerek diğerlerinin bir ölçüde yaşamı haklarını ihlal etmiş olmaktadır. Kendi işiyle profesyonel asker olan kişi her hangi bir askeri çatışmada kendi hayatını tehlikeye atma iradesini de kabul etmektedir. Buna karşın askerlik hizmetinden kaçan vicdani reddinin yaşamı hakkı potansiyeli diğerlerinin zararına büyümektedir. Bu tali unsur vicdani red açısından hakları yarıştırması ve eşitliği bozması nedeniyle oldukça tartışmalıdır.

(20) Tartışmaya açık husus, başörtüsü yasağıyla ilgili eylemlerin sistemin bütününe yönelik bir yıkım yahut değişikliği öngörüp öngörmediği olabilir. (eylemcinin gerçek saikinin bilinemezliği vicdani red içinde söz konusudur). Eylemci açıkça bunu ifade etmedikçe ya da bu yönde davranış da bulunmadıkça eylemi sivil itaatsizlik kabul etmek gereklidir. Sivil itaatsizlik eylem yarıyla hukukun egemenliğine giren bir kavramdır ve hukuk bireyin gerçek niyetini belirlemeye yatkınlaşmaz. Biçimsel durumları veri kabul ederek adalete hükmeder. Eylemcinin anayasal demokratik sistemin temel bir ilkesini ve dolayısıyla tüm yapıyı değiştirmeye niyeti dış evrene tezahür etmedikçe hukuk var olanı gerçek niyet kabul eder.

(21) http://en.wikipedia.org/wiki/conscientious_objector, 20.12.2005.

(22) Charles C. Moskos, "Vicdani Redçiliğin Tarihsel Gelişim Süreci", s.9. www.savaskarsitlari.org.

(23) Moskos, s.12

(24) Andreas Speck, "Savaş Karşılı Uluslararası Hareket İçinde Ret", *Birikim*, Sayı: 207, s.43.

(25) Ümit Kardeş, "Modern Devlet, Ordu ve Vicdani Red İtirazı", *Birikim*, s.41.

Pasifist vicdani red barışın en yüce değer olarak benimsendiği bir dünyada kanla, silahla hiçbir şeyin halledilemeyeceği savıyla temellendirilir. Bu zihniyetin pratik yansıması ise askeri hizmet yükümlülüğüne karşı çıkıştır. Vicdani reddin bu pratik talebi (kısmi ret), hukuksal ve ahlâksal olarak vicdan özgürlüğünün bir parçası olarak onaylanmaktadır. Burada bireyin topluma ve nihayetinde devlete karşı bir yükümlülüğün olması ile bireyin hangi motifle olursa olsun vicdanını ilgilendiren ve öznel ahlâkın alanına girebilecek olan bu konuda devletin ve yasaların zorlamasının ne ölçüde doğru olup olmadığı farklı bir tartışma konusudur. Kısmi vicdan retçiler, vicdani reddin bu insancıl değerlerle biçimlenen teorisini (pasifist tutumu) göz ardı ederek diğer nedenlerle zorunlu askerlik hizmetinde bulunmayı rettedenlerden oluşmaktadır.

4 - Vicdani reddin Pratik Boyutu

Vicdani red ilk olarak Amerika' da Vietnam savaşına katılmak istemeyen kişilerin yaptıkları protestolarla şekillenmiştir. Dini inancı, felsefi ve ahlâki düşüncesi, ideolojisi nedeniyle askeri hizmette bulunmak istemeyen kişilerin buna ilişkin talepleri vicdani reddi oluşturur. Total (pasifist) vicdani redçi tümüyle savaş karşıtı olduğunu, dolayısıyla barışsever biri olarak hiçbir şekilde askeri hizmette bulunmamayı ve bu hizmete alternatif olarak dayatılan diğer kamu hizmetlerini de yerine getirmemeyi savunur. Diğer taraftan barışsever kaygılarla olmasa da, zorunlu askeri hizmetin sadece yakın savaş hali gibi kaçınılmaz koşulların varlığı ha-

linde yerine getirilmesini, bu koşulların yokluğu halinde vatana hizmet borcunun yerine başka kamu hizmetlerinde bulunabilmeyi talep eden vicdani redçiler de vardır (kısmi vicdani red).

Pasifist ve kısmi vicdani reddin pratik-tanımlayıcı unsurları şu şekilde kendisini gösterir; Vicdani red görüşü (prima facie) bireysel bir taleptir, bu talep iki farklı şekilde olgusallaşır; a- vicdani redçi tam anlamıyla savaşa karşı olmasa da askerlik ödevini yerine getirmekten imtina eder, b- vicdani redçi bütünüyle barışsever zihniyete sahiptir ve silahla ve savaşla ilgili olan her şeye karşı direnç gösterir. Pasifist vicdani red hareketi (savaş karşıtı/anti militarizm) eylemci ve muhalif bir harekettir. İtici kuvveti reformisttir: savaş durdurmak. Taktikleri sivil itaatsizliği ve doğrudan cylemliliği içerse de, savaş karşıtı koalisyonlar nadiren temel toplumsal değişimlere yönelirler. Büyük koalisyonlar kalabalık manzaralar, yürüyüşler, gösteriler ve diğer geçici protesto biçimleriyle kendilerini ifade ederler. Hepsinin ortak bağı, savaşa olan nefretleri ve insancılıklarıdır.²⁶

Türkiye'deki vicdani redçiler arasında Mehmet Tarhan pasifist tutumla askerlik yükümlülüğüne karşı direnerek sivil itaatsizlik eylemlerinde bulunmuştur. Vicdani red için her yıl dünya vicdani redçi günü olan 15 Mayıs tarihinde üç büyük ilde (Ankara, İstanbul, İzmir) anti militarizm gösterileri yapılmaktadır. Kore gaziliğinde, anlamsız bir savaşa kurban gidenler için sembolik silahlar parçalanmakta, silah üreten firma önüne çiçekler bırakılmaktadır. Bu eylemler şiddetsiz,

aleni bir şekilde yapılır. Gösterinin sonunda eylemciler vicdani red açıklamasında bulunurlar. Türkiye'de vicdani red açıklamasında bulunduğu bilinen yaklaşık 60 kişi vardır.²⁷ Bunlar arasında farklı kültürel ve politik kodlamalara sahip insanlar bulunmaktadır. Özellikle Türkiye gibi etnik kimliklerin fazla olduğu ülkelerde vicdani red güdülenmesi sadece ahlâki temellere dayanmaz. Bazı vicdani red açıklamalarında politik tutumun izleri görülebilmektedir: "Ben bir Türkiyeli Kürt vatandaşı olarak, savaşa karşıyım. İnsan öldürmek istemiyorum. Emir almak veya vermek istemiyorum. Ülkemizde yaşanan çatışmaların tarafı olmak istemiyorum. Kürt ve Türk Halkının kardeşliğinin bir sembolü olarak vicdani red hakkımı kullanmak istiyorum."²⁸

Vicdani red beyanları erkeklerle sınırlı değildir. Militarizmin özünde erkek hegemonyasının bulunduğunu düşünen kadınlar, bu eşitsizliği körükleyen etkene karşı vicdani reddi desteklemektedirler. Total vicdani redçi açısından militarizm yalnızca askerliği değil, toplumsal yaşamın ve ilişkilerin özüne sirayet etmiş tüm hiyerarşik ve ayrımcı ilişkiler ağını kastetmektedir. Dolayısıyla vicdani red aslında anarşizm ve cinsiyet eşitliğinin gizli ya da açık savunulduğu bir alandır.

Vicdani redçiler askeri hizmetten muaf tutulmaları halinde profesyonel askerliğin çözüm olacağını kabul ederler. Fakat pasifist vicdani red açısından profesyonel askerlik, militarizmin farklı bir zeminde kendisine meşruiyet alanı bulmasını sağladığından, kısmi çözüm olmaktan öteye gidemez. Bununla birlikte kısmi vicdani red vicdan özgürlüğü çerçevesinde tanınan bir hak mahiyetindedir. Bu, Alman Anayasasının 4. maddesinin 3. paragrafında "Hiç kimse vicdanı ile bağdaştıramayacağı silahlı bir savaş hizmeti olan askerliğe zorlanamaz" şeklinde ifade edilmiştir. Bunun yerine ikame sivil hizmet hakkı tanınmaktadır.²⁹

5. Sivil İtaatsizlik ve Vicdani Red

Ayrımı

Rawls bazı durumların sivil itaatsizlik ile vicdani red arasındaki farklılıkları bertaraf ettiğini, hatta aynı eylemin her ikisine ait güçlü unsurları barındırabileceğini söyler.³⁰ Vicdani red az çok doğrudan yasal emirlere ya da idari düzene uyumsuzluğu ifade eder. Vicdani reddi çoğunluğun adalet hissi-ne hitap etme biçimi olarak görmez. Vicdani red politik ilkelere dayalı olmak zorunda değildir. Anayasal düzenle uyumlu dinsel ya da diğer ilkelere dayalı olabilir.³¹ Genellikle sivil itaat-

(27) Vicdani red eylemleri ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. www.savaskarsitlari.org.

(28) Vicdani red beyanları için bkz. www.bianet.org/2004/05/21/352002.htm.

(29) Avrupa Konseyi, BM İnsan Hakları Komisyonu kararı doğrultusunda vicdani red hakkını tanımıştır. Avrupa Konseyi'nin zorunlu askerliği kaldıran üye ülkeler dışında kalan tüm üyeleri (Türkiye ve Azerbaycan hariç) bu hakkı tanımışlardır. Vicdani red hakkını kabul eden ülkelerde bu hakkı kullanmak isteyenlere askerlik hizmetine karşılık askerlik hizmetinden biraz daha uzun süreyle sivil hizmette çalışma seçeneği sunulmaktadır. Hastanelerde, çocuklar ve engellilere hizmet veren kurumlarda çalışma gibi. Bu ülkelerde vicdani red hakkının kullanılma sürecinde kişinin bu karara nasıl vardığını, bu inancının askeri hizmete nasıl çatıştığını açıklamaları istenir. İsviçre ve Bulgaristan'da bu kararı Çalışma Bakanlığına bağlı komisyon, Hırvatistan'da ise Adalet Bakanlığı vermektedir. Kardaş, a.g.m., s.40.

(30) John Rawls, *A Theory of Justice*, s.371.

(31) Rawls, s.369.

(26) Howard Ehrlich, "Barışa Doğru: Anarşistler ve Savaş Karşıtı Hareket", [//uk.geocities.com/anarşistbakis/makaleler/ehrich-barisoylunda.html](http://uk.geocities.com/anarşistbakis/makaleler/ehrich-barisoylunda.html), 18.08.2006.

sizlik yasaya karşı itaatsizlikte bulunarak politika yahut hukuki kurallarda bir değişiklik meydana getirmeyi amaçlar. Buna karşılık vicdani red bu amaçları gerçekleştirmediği gibi zorunlu olarak politik amaçlara haiz eylemler şeklinde tanımlanmaz.³²

Sivil itaatsizlik ve vicdani reddin teorik ortak argümanları "politik ya da ahlâki amaçsallıkları" ve Rawls'ın aksine "ortak vicdana çağrı yapma" nitelikleridir. Bu anlamda ilk vurgulanması gereken yukarıda belirtilen sivil itaatsizlik unsurlarını taşıyan her türlü vicdani red eyleminin aynı zamanda sivil itaatsizlik örneği olduğudur. Sivil itaatsizlik genel bir başlık olarak düşünülürse vicdani red onun bir alt başlığı ya da sivil itaatsizlik bir bütüne vicdani red onun molekülüdür. Vicdani reddi sivil itaatsizlikten kesin yapılarla ayırtırmak oldukça güçtür. Ancak mevcut pratiklerde ve teoride vicdani red daha belirgin, hedefi sınırlı, talebi ise herkes tarafından açıkça öngörülebilir. Bu nedenledir ki başlangıçta sivil itaatsizlik eylemleriyle meşruluğunu ifade eden retçiler sonradan isteklerini tek bir konuda yoğunlaştırarak kendilerini diğer sivil itaatsizlik türlerinden özerkleştirmişlerdir. Bu anlamda vicdani reddin konusu haksız olan yasa yahut hükümet politikası değil sadece militarizme ilgili olan gayrı adil yasalar ve politikalar. Pasifist ve kısmi vicdani red bireysel/kolektif, ahlâki/siyasi bir güdülenmenin sonucu, şiddetsiz, aleni ve kamusal vicdana çağrı yaparak gerçekleşirse sivil itaatsizlik eylemi olarak nitelendirilir. Sivil itaatsizlik için say-

dığımız unsurlar vicdani red eylemleri içinde söz konusudur

Vicdani red eylemlerinin şiddetsiz, ortak adalet hissine atıf yaparak, hukuk devleti politikasıyla içkin olması hem pratik hem de teorik anlamda sivil itaatsizlikle aynı argümanlara sahip olduğunu gösterir. Buna rağmen yine bu unsurlar üzerinde birbirlerinden ayrışabilecek noktalar ortaya konabilir. Vicdani reddin bireysel bir talep yahut öznel çıkarı hedeflediği düşüncesi kısmi vicdani red için biçimsel anlamda kabul edilebilecek bir unsurdur. Zira askerlik hizmetinde bulunmak istemeyenler her ne kadar anlamsız olduklarını düşündükleri yasaya karşı çıksalar da eylem daha öznel bir kaygı ve daha sübjektif bir güdülenmeye dayanır. Pasifist ve kısmi vicdani redçinin hangi saikle eylemde bulunduğunu ya da yasaya aykırı davrandığını belirlemek oldukça güçtür. Bir vicdani redçinin gerçekten barışsever olduğunu her türlü şiddetin aracı olmak istememesi yönündeki iradesinin gerçeği ne derecede yansıtıp yansıtmadığını kanıtlamak vicdani reddin yasalaşma sürecinde sorun olmaktadır. Pasifist vicdani redçilere göre böyle bir sorun tartışılmaz bile çünkü insan öldürmeyi hiçbir otorite yurttaşına buyuramaz. Kısmi vicdani redçilere göre ise, yakın savaş hallerini dışında, bu, kişinin ahlâk anlayışına (vicdan özgürlüğüne) devletin müdahalesi anlamına gelir.

Rawls'ın vicdani reddi sivil itaatsizlikten farklılaştırmak için belirttiği "ortak adalet hissine çağrı yaparak onları ikna etme anlayışında olmama" du-

rumunu pasifist vicdani redçiler açısından teorik düzlemde söyleyebiliriz. Ayrıca zorunlu olarak politik ilkeler ışığında amaçları açıkça haksız /gayrı adil olan durumu düzeltmek veya değiştirmek değildir. Daha ziyade insan öldürmenin en büyük haksızlık olduğu zihniyetiyle kendi dünya görüşlerini ifade etme çabasındadırlar. Pratikte ise bu dünya görüşleriyle uzlaşmayan araçları ve uygulamaları reddederek sivil itaatsizlik eylemlerinde bulunurlar.

Kısmi vicdani redçilerin zorunlu askerlik hizmetinin en azından barış zamanlarında kaldırılmasını istemeleri ve alternatif hizmette bulunmaya yönelik iradeleri, vicdani red ile sivil itaatsizlik arasındaki farkı daha görünmez kılar. Pasifistlerden daha berrak ortak vicdana çağrı yaparak, hükümetin ve yasalarının böyle bir hizmeti zorunlu hale getirmesinin çoğunluğa ve azınlığa bir yararı olmadığı düşüncesindedirler. Askere gitme zorunluluğunun haksız ve adaletsiz bir uygulama olduğunu ve anayasal bir hak olan vicdan özgürlüğü ile çatıştığını belirtirler.³³ Kısmi vicdani red eylemleri haksız yasayı ve hükümet uygulamasını değiştirmeyi kısa vadede başarabilir. Pasifist vicdani red eylemleri ise sivil itaatsizliğin ortak vicdana çağrı yapma amacını zorunlu olarak paylaşmaz ve kamusal vicdana çağrı yaparak karşıtlarını ikna etme gayretini hissetmez. Değiştirilmesini istedikleri yalnızca militarizme dair siyasi ve yasal zorunluluklar değil,

topyekûn savaş ve şiddetin aracı olma politikalarıdır. Daha ziyade bireysel özgürlüğünün devlet aygıtı tarafından baskıya uğratılmasına, ahlâki davranış normlarının zorunlu olarak dayatılmasına karşı çıkar ve dini, ahlâki, politik kimliğine saygı gösterilmesini talep etme hakkı olduğuna inanır. Arzuladığı, silahın araç olduğu her uzlaşmazlığı barışla çözmektir.

Josep Raz vicdani reddi "ahlâken ona itaat etmeyi yasaklayan norm nedeniyle bir yasanın ihlali" şeklinde tanımlar.³⁴ Buna göre pasifist ve kısmi vicdani reddi, sivil itaatsizlikten özerkleştiren en belirgin unsur ahlâki kaygıların sivil itaatsizliğe nazaran daha belirgin olmasıdır. Vicdani red bu anlamda etik değerlerin zorlamasıyla yasayı ihlal etme durumudur. İyi ve kötü üzerine karar verme yetkisi hükümetin ya da yasaların değil yalnızca bireylerin vicdanlarına aittir. Thoreau, yasaya karşı beslenen yersiz saygının sonucu "tabur tabur asker, albay, yüzbaşı, onbaşı, er ve topçunun eşsiz bir düzen içinde, sağduyu ve vicdanlarına karşı, istekleri dışında savaşa koştuklarını" söyler. Askerler baştaki bir avuç vicdansızın buyruğu altında ayaklı birer kale, birer cephaneliktir.³⁵

SONUÇ

Sivil itaatsizlik ve vicdani red analitik ve empirik çözümleme alanları oldukça geniş kavramlardır. Özellikle vicdani reddin hukuki anlamda vicdan

(32) Alek D. Epstein, "The Freedom Of Conscience and Sociological Perspectives on Dilemmas of Collective Secular Disobedience: The Case of Israel, Journal of Human Rights, Vol 1, (2002): s.308. www.blackwell-synergy.com/ çevrimiçi 20.12.2005

(33) Kısmi vicdani red eylemleri Dworkin'in ikinci tip sivil itaatsizlik (her ne kadar kısmi vicdani red Dworkin'in tanımlamasının aksine ikna stratejisini benimsenmiş olsa da) sınıflandırmasına daha yakın gözükmektedir. Çoğu kısmi vicdani redçilerin protestoları yasaların haksızlığından ziyade böyle bir uygulamanın anlamsızlığı üzerinde yoğunlaşmıştır.

(34) Epstein, a.g.m., s.308.

(35) Henri David Thoreau, Haksız Yönetime Karşı, çev. Vedat Günyol, (Cumhuriyet Kitapları Yayınları, 1999), s.21.

özgürlüğü ile meşruluk kazanabileceği, adaletin özü olan eşitliği bozması nedeniyle de kabul edilemeyecek bir hak olduğu ya da anti militarizm (pasifist) düşüncesinin vicdani red için çıkmaz bir yol yarattığı gibi açıklamalar yazının sınırlarını aşan tartışma alanlarıdır. Burada vicdani reddin öncelikle eylemsel boyutunun sivil itaatsizlik olduğunu, teorik açıdan ise benzer argümanları kapsadıklarını açıklamaya çalıştık.

Sivil itaatsizliği Rawls ve Arendt eşliğinde belirlediğimiz üç temel ilke ve örnekler aracılığıyla inceledik. Tali unsurlar bir eylemin sivil itaatsizlik olarak nitelendirilmesi açısından öncelikle dikkate alınması gereken prensipler olmadıklarından, vicdani red eylemlerinin sivil itaatsizlikle ortak noktasını daha belirginleştirmemize yardımcı olmuştur. Buna göre, sivil itaatsizlik, bireysel ya da kolektif, ahlâki/politik, kamusal vicdana çağrı yaparak, münferit haksızlıklara karşı, şiddet kullanmadan, ikna etme çabasıyla yapılan yasadışı protesto eylemleri şeklinde tanımlanmıştır.

Sivil itaatsizliğin üç temel unsuru ışığında değerlendirdiğimiz vicdani red eylemlerini, teorik boyutunu anti militarizm (pasifist tutum), pratik talebinin de zorunlu askerlik hizmetine karşı muhalefet (kısmi vicdani red) olarak tanımlayarak inceledik. Sivil itaatsizlikle ortak unsurları içermelerine rağmen yine bu ilkeler üzerinden ne şekilde farklılaştırılabileceklerini açıkladık.

Sivil itaatsizliğin Rawls, Arendt ve Dworkin açısından benzer tanımlayıcı unsuru, ikna yöntemiyle mevcut bir haksızlığın giderilmesine yönelik bir çabayı gerektirmesidir. Bu ilke kamu-

sal adalet hissine dayandırılır. Sivil itaatsizlik eylemleri karşı tarafı ikna ederek adaletsizliği bertaraf edebilecek dayanıklılığı göstermelidir. Bu bakımdan kısmi vicdani red eylemleri sivil itaatsizliğin sayılan unsurlarını yetkinlikle içermektedir. Kısmi vicdani red görünürde daha fazla bireysel güdülenmeyle, kamusal adalet hissine çağrı niteliğiyle haksız ya da makul olmadığı düşünülen askere gitme zorunluluğuna ilişkin yasa aleyhine şiddetsiz eylemlerde bulunmaktadır. Protestoları politik sistemin meşruiyetine dair olmayıp belirli bir adaletsizliğe ilişkindir. Bu anlamda kısmi vicdani red eylemleri makul bir talep olarak sivil itaatsizliğin meşruluğundan yararlanır.

Pasifist vicdani red eylemlerinin, kamusal vicdana hitap ederek haksızlığı ya da yanlış buldukları uygulamaların yeniden düzenlenmesine dair mutlak bir amaçları yoktur. Savaşsız ve şiddetsiz dünyanın varolabileceği üzerine bir dünya tasavvuruna sahiptirler. Askerlik ödevini buyuran yasaları değiştirilse de anti militarizm algılayışının kısa vadede sonuca ulaşma olasılığı zor görünmektedir. Ayrıca sistemin bütünüyle uyumlu oldukları da bu anlamda şüphelidir. Kamusal vicdana çağrı yaparak ikna yöntemiyle yanlış olan uygulamayı değiştirmeyi değil, dünya görüşlerini protesto eylemleriyle gösterme çabasıdır. Bu bakımdan kısmi vicdani red eylemleri her ne kadar sivil itaatsizlik olarak kabul edilse de, pasifist tavrın sivil itaatsizlik vasfından uzaklaştığı belirtilebilir.

Sivil itaatsizlik tarihsel bir fenomen olarak günümüz demokrasilerinin aksaklıklarını gideren meşru ve tüketilemeyecek bir alandır. Normlaştırılmamasının gerekliliğine ihtiyaç hissedilmeden

meşruluğu kabul edilen sivil itaatsizliğe karşı vicdani red yasalaşmıştır. Pasifist vicdani redçiler açısından bu durum yeterli bir başarı değildir kuşkusuz. Onlar dünyada şiddetin bertaraf edilebilmesi için protesto eylemleri yapmaya devam edeceklerdir. Kısmi vicdani redçi savaş zamanlarında asker olmayı yani makul şiddeti red etmez. Onun amacı barış zamanlarında vicdaniyle bağdaştıramadığı yahut vatan hizmetini asker olarak yerine getirmenin pragmatik açıdan kimseye yararı olmadığı düşüncesiyle sivil itaatsizlik eylemleri gerçekleştirmektir. Karşılığında da alternatif sivil hizmetlerde çalışır. Kısmi vicdani red hukuki yapı itibarıyla kabul edilebilir bir kavramdır. Fakat pasifist tutumun filozofik tezleri etik anlamıyla kuvvetli olmasına karşın, haklı şiddet kullanımını dahi yadsığından savaş fenomeni devam ettiği müddetçe iyimser bir itaatsizlik eylemi olarak kalacaktır.

KAYNAKLAR

- Epstein, D. Alek., "The Freedom Of Conscience and Sociological Perspectives on Dilemmas of Collective Secular Disobedience: The Case of Israel, Journal of Human Rights, Vol.1, 2002. www.blackwell-synergy.com/ çevrimiçi 20.12.2005
- Speck, Andreas, "Savaş Karşısı Uluslararası Hareket İçinde Ret", Birikim, Sayı: 207.
- Moskos, C. Charles, "Vicdani redçiliğin Tarihsel Gelişim Süreci", www.savaskarsitlari.org.
- Arendt, Hannah, İnsanlık Durumu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, "Sivil İtaatsizlik", Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Ökçesiz, Hayrettin, Sivil İtaatsizlik, Afa Yayınları, 1994.
- Thoreau, H. David, Haksız Yönetime Karşı, Cumhuriyet Kitapları Yayınları, 1999.
- Ehrlich, Howard, "Barışa Doğru: Anarşistler ve Savaş Karşısı Hareket", //uk.geocities.com/anarşistbakis/makaleler/ehrich-barsiyolunda.html. 18.08.2006.
- Weichman, Jennifer, "Is Ecosabotage Civil Disobedience?", Philosophy & Geography, Vol.4, 2001. www.blackwell-synergy.com/ çevrimiçi 20.12.2005
- Rawls, John, A Theory of Justice, Oxford: Oxford University Press, 1971, "Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı", Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Habermas, Jürgen, Sivil İtaatsizlik, Afa Yayınları, 1995.
- Greenawalt, Kent, "Justifying Nonviolent Disobedience", Civil Disobedience in Focus, Ed. Hugo Adam Bedua, Newyork: Chapman and Hall, 1995.
- O'Sullivan, Noel, "Hannah Arendt: Eski Yunan Özlemi ve Endüstri Toplumu", Çağdaş Siyaset Felsefecileri, İstanbul: Remzi Kitapevi Yayınları, 1993.
- Tella, Falcon y Maria Jose, "Civil Disobedience and Test Case" Ratio Juris, Vol.17, 2004. www.blackwell-synergy.com/ çevrimiçi 20.12.2005.
- Kardaş, Ümit, "Modern Devlet, Ordu ve Vicdani red İtirazı", Birikim, Sayı:207.
- Dworkin, Ronald, "Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği", Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Nişancı, Şükrü, Sivil İtaatsizlik, İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 2003.
- http://en.wikipedia.org/wiki/conscientious_objector.. 20.12.2005
- www.bianet.org/2004/05/21/352002.htm